

Monument i historiekulturer: föränderlig mening i klassisk ram

Peter Aronsson

Laxholmen

Campus Norrköping

Linköpings universitet

601 74 Norrköping

Sverige.

E-post: petar@isak.liu.se

Abstract:

This investigation concerns methodological questions in the study of monuments. How can their meaning be delineated and understood in relationship to a broader historical culture? Three lines of argument are pursued, drawn from my own research and related to discussions in international research. 1) International research has until recently mainly focused heavily on national historical culture and symbols and thereby underestimated the existence of more complex, ambiguous and polysemic uses of monuments where other loyalties and hopes than the national are fostered. 2) From this it follows that monuments ought to be interpreted rather as processes than artefacts. The actual erection of a physical form is only one distinct phase in the making and uses of monuments which are before and after that used for specific and diverging purposes. 3) The context of historical culture has to be appreciated in a wide sense as constituted both by institutional practices, political contexts and ambitions, commercialised settings, mediated narrations and existential needs. Different methodologies developed for the study of monuments tend to focus on either their semantic meaning as pieces of art, their biography as statues and more rarely sees them as processes connected to the wider historical culture. The reason for this is that the amount of knowledge demanded to pursue the recommended line of inquiry rather exceeds the capacity of individual research and implies cooperative design of projects.

Nøkkelord:
*monument,
metodologi,
historiekulturer,
historiebruk,
kulturarv*

Det sena 1800-talet är överallt nationalismens och monumentresandets epok. Sammanställningen är inte en tillfällighet. Publika massmedium för att manifesteras en

gemensam nationell identitet är inte bara press och skola utan också utformningen av de offentliga platserna. Dessa både kräver och manifesterar en territoriell politisk

Bild 1a. Giordano Bruno på Campo dei Fiori, april 2004.

Bild 1b. Giordano Bruno på Campo dei Fiori, april 2004.

gemenskap och makt. Pressdebatten rymmer en rad ståndpunkter, men mitt på stortorget kan bara ett monument stå.

När den italienska staten genom våld samlat halvön och till sist erövrat den heliga staden Rom år 1870, blir en av de svåra konflikterna den mellan en sekulär och en religiös uppfattning av världen och auktoriteten. I Rom där snart både statens regering, stadens styre och påvens världsherravälde strålade samman utvecklas en tummelplats för konfliktfyllt monumentarbete. De många resenärerna som av hävd sökt sig till klassisk mark bidrog till ett internationellt tilltal för projekten.

Ett av de mer omstridda var under 1880- och 1890-talet ett monument över Giordano Bruno. Som kättare bränd på bålet på Campo dei Fiori år 1600 representerade han det rent onda för kyrkan. Som italiensk vetenskapsman, europeisk resenär och okuvlig sanningsägare stod han för

den äntligen fullbordade sanningen för de liberala och radikala krafterna. Frågan polariserades genom att staden var konservativ och staten liberal: brunianer står mot anti-brunianer i hätska utfall i såväl politikens som massmedias arenor. Det första monumentprojektet visade också en Bruno med klassiskt höjd arm till anklagelse riktad mot Vatikanen. I ett försök att blidka de kommunala myndigheterna blev han mer solenn, med nedböjt huvud och knäppta händer. Så blev hela frågan till kommunal valfråga med riksintresse 1888 och brunianerna vann! Positionerna kunde flyttas fram. På en sockel med didaktiska scener ur Brunos liv omges han av andra italienska och europeiska av kyrkan plågade sanningsägare. Sakta skrider han fram mot bålet på Campo dei Fiori, den vassa blicken viker dock inte neråt utan kastar sin dom inför evigheten och eftervärlden rakt i Vatikanens riktning.

Tåg hyrdes in och honoratiories inbjöds till den enorma festen vid invigningen 1889. Över hela landet firades dagen och byster restes. Konflikten som gjorde kulturen och konflikten levande är nästan övertydlig. När den sekulära statsmakten stabiliserades tappar den i intensitet, men ännu när fred skulle slutas med påven 1930 är statyn hotad. Ironiskt nog är det Benito Mussolini som räddar statyns existens (Berggren 1991).

Numera krävs inte längre något vasst staket till skydd mot uppretade åskådare. Jordgubbsätande turister trängs med affärstånden tätt inpå den tidigare omstridda men nu som så ofta till bakgrund förvandlade monumentet.

När jag i april 2004 står ett trappsteg upp på sockeln och på basis av Lars Berggrens avhandling återger denna historia om briserande konflikter och avdramatiserad glömska så sker något bakom min

rygg. En man städar av sockeln i brösthöjd, sätter en röd ros i palmladet och lagerkransen, martyrernas och de lärdas sammantvinnade symboler, blommor på sockeln, ett ljus och en rad tidningsurklipp. Det visar sig att han betraktar sig som brunian i kamp med tidens galenskaper: president Bush, kriget i Irak, EMU. Sällan har en föreläsare så omedelbart och direkt blivit falsifierad. I all sin enkelhet visar exemplet också på den komplexitet som kan uppstå så snart vi lämnar en analys av planer eller formelement för att ställa frågan om hur monumenten egentligen används. Uppenbarligen finns här både kontinuitet bakåt till resarnas konfliktförståelse, men också helt nya moment i identifikation av tidens onda – och en skillnad i genomslag för monumentbruket i offentligheten bakom föredragshållarens rygg. Rörelsen kring stytyn tog inte slut med modernismens genombrott. År 2000 bad Vatikanens kardinal Poupard å kyrkans vägnar om ursäkt: ”Kyrkans behandling av Giordano Bruno hör till de saker som kyrkan idag ångrar och för vilka hon ber Gud och människorna om förlåtelse.” Här gick man in i en europeisk monumental ångerkultur som hör det sena 2000-talet till, om än med vissa förbehåll. Det är inte ett återupprättande av Brunos lära – och här kan man stödja sig på senare års forskning som mer betonar det mystiska, hermetiska draget i Brunos tänkande, än det vetenskapligt rationalistiska – frågan har helt enkelt inte med katolsk tro att göra. Står den ensamme mannen för en obruten folklig bruniansk tradition eller är den stimulerad av den förnyade påvliga uppmärksamheten?¹

Denna uppsats kommer att diskutera metodologiska frågor som väcks när man söker analysera monumentprocesser i en större historiekulturell kontext. De flesta historiker är ense om att det skett betydande

förändringar i samhällets sätt att iscensätta sin historia. Pierre Nora talar om hur ett ursprungligt *sociétés-mémoires*, präglad av lokala, självklara minnen eller universella inneboende i religiösa föreställningar, först under 1800-talet på allvar ersätts av en *nation-mémoire* med ett gemensamt kulturarv som skapade en delad identitet. Minnesplatserna konstrueras när det inte finns några äkta, ursprungliga minnesmiljöer längre. Skapandet av traditioner hör moderniteten till.

I det senmoderna samhället finns inte längre något delat minne utan flera konkurrerande projekt som tydligast manifesteras på marknaden för jubileumsfesterna i den ”post-nationella eran”, *ère de la commémoration*. I den andra perioden spelade historikerna en viktig roll som deltagare i uppbyggandet och legitimeringen av kulturarvet, medan moderna historiker tagit på sig rollen som kritiker och dekonstruktörer – och därmed lämnat arenan fri för helt andra entreprenörer. De postmoderna jubelfirarna har en utpräglad misstro mot auktoriteter, också vetenskapliga (Nora & Kritzman 1996, Jensen et al. 1996, Johnston 1991, Gillis 1994, Hettne et al. 1998:255–259).

Nora dramatiserar skillnaden mellan historia och minne på ett sätt som förstärker skillnaden mellan akademikers och amatörers historiebruk. Platser hör till minnet, medan händelser är historikernas domän. Något ligger det naturligtvis i detta, men samtidigt överdriver det skillnaden. Historikernas epoker och händelser blir till minnesplatser, och som vi ska se, minner de folkliga monumenten inte sällan om bestämda händelser om än inte alltid sådana som funnit en plats i de nationella berättelserna.

I det franska projektet, med fokus på nationella monument, samlar man in 130

minnesplatser och det kunde förstås ha varit dubbelt så många. Ett motsvarande tyskt projekt, kan inte luta sig mot samma enhetliga nationella kanon kring en republik, men fokuserar ändå det nationella i sina 120 essäer, med teman som Riket, Diktare och tänkare, Folk, Arvfiende, Söndring, Skuld – några av dem omisskännliga uttryck för en nationell erfarenhet (François & Schulze 2001). Den fortsatta nationella relevansen för monumentpolitiken är exceptionell i Tyskland (Selling 2004). Ett danskt projekt bygger på en stor databas som lägger grunden för stora böcker om nationella symboler i det danska riket (Adriansen 2003a, Östling 2004, Berger 2003).

Det är inte bara dessa epoker som upptagit forskningen utan även andra förskjutningar i bruket som delvis följer ur dessa. De stolta monumenten som hör nationsepoken till har förbytt i offentlig tematisering av skuld. I synnerhet är detta fallet i Tyskland, men med tydliga nedslag också i andra länders nationella minneskulturer, som vi såg ovan när det gällde katolska kyrkans ursäkt för behandlingen av Giordano Bruno. Den allegoriska monumentkulturen betraktades mot sekelskiftet 1900 som alltför överlastad och ersattes av en mer realistisk och småningom en alltmer esteticerande värderingsmall. Efter andra världskriget var politikområdet 'offentlig utsmyckning' i hög grad behärskat av konstnärerna själva och den kulturpolitiska apparaten.² Man kan med rätta fråga sig om inte de historiska monumenten åter blivit till ett centralt politikområde kring sekelskiftet 2000.

Den generella frågan som ska utvecklas här är hur monument produceras i skilda historiekulturer och hur deras mening kan förstås och studeras. Tre teser utvecklas i förhållande till den internationella forskningen och exemplifieras med metodologi och empiri från några egna studier.

1. Ett alltför starkt fokus på nationella symboler har osynliggjort en mycket bredare och därmed mångsidigare monumenttradition där *fler lojaliteter och förhoppningar än de nationella realiserar*.
2. Av detta följer att *monument bör tolkas som processer* där resandet bara är en distinkt om än viktig fas, där de sedan kan infogas i ett historiekulturellt och situationellt bestämt bruk som har handlings- och projektkaraktär.
3. *Den historiekulturella kontexten behöver uppfattas i vid mening* som bestående både av institutionella praktiker, politiska resonanser och ambitioner, kommersiella praktiker, medierade narrationer och existentiella behov. *Historiebruken* iscensätter bestämda delar, vilka resulterar i *historiemedvetanden*.

Fenomenet

Uppslagsordet *Monument* i Svenska akademins ordbok (SAOB) visar på en dubbeltydighet hos begreppet. Det kan dels hänvisa till "något som utgör ett minne från äldre tider", dels till "något som är avsett att vara minne efter någon eller avser att hugfästa minnet av någon tilldragelse och dylikt; minnesstod; numera bland annat om dylikt jämförelsevis ståtligt minnesmärke som är rest i varaktigt material..."

I äldre tid användes begreppet i den första meningen om föremål, händelser och minnen av alla slag och senare har det snävats in alltmer mot mer storslagna och medvetet skapade minnesmärken, artefakter. Väl kända är passager i den förste svenske riksantikvarien Johannes Bureus (1568-1652) första instruktioner 1630 till lantmästarna att avrita alla "gamla monumenter", d.v.s. det som uppfattades som ett kulturarv *i sig*, till det som medvetet är upprättat

som monument, ett kulturarv *för sig*. De 1600-talsbelägg som SAOB anför för detta bruk är kopplade till döden, och de monument över de döda och ätten som kan behövas på gravplatsen eller i Riddarhuset. För det tredje kan begreppet användas i överförd bemärkelse, t.ex. på en byggnad eller en litterär skapelse som blir *som* ett monument över en person eller över en gärning.

Den senare blandformen ger autenticitetens kraft åt just *historiska minnesmärken*. Råshult är ett historiskt minnesmärke i kraft av att Carl von Linné faktiskt vandrat på ängarna, men är i dag framför allt ett monument som minner om detta faktum genom en rad arrangemang, där huggna stenar bara utgör en tidig del i detta arbete som i senare dagar kompletterats av en lång rad odlingssatsar, undervisningspaket och restaureringar av ekotoper (Johansson 2000). Brunos monument får en särskild legitimitet när det står på platsen för kättarbålet. Det historiska minnesmärkets budskap kan smälta samman med monumentets.

Redan etymologin visar på att olikartade replipunkter i delar av en generell uppfattad monumentaliseringsprocess kan vara de mest avgörande för skilda monument: *intentionerna* och motiven kan avgöra status, som för ett medvetet rest monument. Hos en historisk minnesplats är det istället *funktionen* som avses. Inte sällan medlar här institutionerna som hallstämplar med sevärdhetskartor eller bevarandestrategier och genom *konventioner* skapar monumenten. I det här arbetet kommer monument i den första betydelsen att fokuseras då de är de mest uttryckliga och uppenbara som skapade och uppförande platser för minnet. När det valet av huvudperspektiv är gjort är både konventionerna och funktionerna kring monumenten av stort intresse för att förstå deras mening i den vidare historiekulturen.

Hur ser de allmänna villkoren för fenomenet monument ut? Vilka olika betydelser kan urskiljas? Några särmärken är direkt iakttagbara som närmast begreppsmässiga bestämningar:

- Ett monument är offentligt till sin karaktär, det har anspråk på att kommunicera i ett universellt rum med alla besökare. De höga anspråken lägger grunden för dess värde och konfliktpotential, samtidigt etableras ett hinder för avgiftsbeläggning och ett utnyttjande som kommersiellt besöksmål.
- Resta monument är inte i sig det minnesvärda, utan blir det genom en referens till en händelse. Småningom kan det förvandlas till en egen attraktion i kraft av sin estetik, egen historia som kultplats eller med en besöksmålslogik.
- Rummet, initiativtagare, utformning och narrativ kontext är avgörande för graden av autenticitet och värde – referensens utformning är inte ett godtyckligt tecken, utan hör hemma dels inom en monumentgrammatik (resta stenar, beständiga material, parkanläggning, förklarande plakett, invigning av viktiga personer) och är dels beroende av legitima anspråk på autenticitet (födelse- och dödsplats etc.).

Monumenten skapas i ett fält av spänningar mellan autentiska platser och konstruerade berättelser som i kortform måste förmedlas via namn, årtal etc. på eller i anslutning till monumentet. Autenticitet kan skapas genom olikartade referenser. Platsen, skaparna av monumentet, upplevelsens art och den firade händelsens art är fyra dimensioner där autenticitet kan hämtas från skilda poler, eller som oftast genom en skicklig kombination av så många källor som möjligt:

Platsen	Händelsen – monumentet i sig.
Skapare	Folklig tradition/vilja – Lärd/auktoritativ legitimitet.
Upplevelsen	Privat – delad diskurs.
Händelsen	Historiskt unik – Universella värden.

Platsen talar inte för sig själv, men spelar roll för placeringen. I ena extremfallet skapar själva monumentet sin egen monumentalitet, utan egentlig referens till någon annan händelse än sitt eget etablerande. Kungastenerna (som inte refererar till något viktigt möte) som reses med konungens namnteckning kan ses som en sådan. Platser som är välkända i kraft av vad som där skett, utan att det reses någon sten kan ses som andra ytterligheten.

Den process som *skapar* ett monument är av betydelse. Upphovsprocessen är en del av monumentets betydelse. Den är kopplad till en upphovsman, gemenskap eller corporation som har anspråk på representation, universalitet och dominans i det publika rummet. Idealen kan skifta beroende på tid och syfte. I ett fördemokratiskt samhälle är en kungslig makt bakom monumentet lika väsentligt för dess kraft som ett brett folkligt stöd är det för en senare tids vilja att manifesteras folkviljan. Om monumentet ska uttrycka en lokal storhet, lojalitet och identifikation är en undertecknare som *Hembygdens folk* av stor betydelse. Nationellt syftande monument måste ha ett stort element av folklig insamling bakom sig, oberoende av om detta behövs för finansieringen eller ej.

Ett motvilligt folkligt stöd till en staty är en lika kritisk anmärkning mot projektet som den stora uppslutningen skapar legitimitet. När unionsstridigheterna ska begravas under ett fredsmonument som invigs på gränsen mellan Norge och Sverige 1914 lig-

ger där en underminerande anklagelse, en fortsättning på konflikten, om att svenskar-na stödde monumentet i mindre grad än norrmännen. En underton som klingar också vid förberedelserna inför 2005 (Aronsson 2004a). Även vetenskapen spelar tidigt en roll som garant för det legitima i de historiska anspråken som kan vara svår att komma förbi och som kan användas som ett slagträ om vilken händelse och plats som är rätta minnesplatsen.

En tredje dimension för bedömning av ett monuments autenticitet är *graden av privat respektive offentligt* anspråk i tilltalet. I extremfallet är det fråga om ett monument för ett slutet sällskap, då det i modern tid tappar sin förmåga att verka som monument, respektive för en i princip obegränsad (med)borgerlig offentlighet. Blandformer är i realiteten legio, både inklusivitet och exklusivitet gestaltas, och utsatta för historisk föränderlighet. En gravsten på kyrkogården kan lyftas ur sitt relativt privata rum genom att infogas i ett sammanhang av dödsplats för betydelsefulla personer. Tolkningen av och tilltalet från ett monument kräver en viss grad av bildning och kulturell införståddhet för att fungera – följaktligen både inkluderar och exkluderas reellt en publik i gemenskapen. Moderna varianter av medeltida pilgrimsresor sker till kulturpersonlighetens gravar i ett kontinuum mellan det glömda, det privata, lokala och ett för en större kulturkrets delat minne.

Den fjärde betydelsedimensionen kombinerar frågan om en nödvändig singularitet i det ihågkomna med att det representerar generella värden utöver det konkret inträffade. Det är mycket svårt att tänka sig ett monument över Sverige i allmänhet. Också nationalmonumenten kräver en referens och ett utväljande av just det mest betydelsediga för nationen. Det krävs

något bestämt som kan symbolisera det generella. Carl Milles *Sten Sturemonument* i Uppsala utvecklade anspråk för detta, naturligtvis med pretentioner åt samma håll från det stora antalet statyer som restes vid seklets början av Engelbrekt, Gustav Vasa och karolinska krigarkungar (Hamrin 1984, Edquist 2004). I Norge är det officiella nationalmonumentet nedanför Akershus direkt kopplat till andra världskrigets offer. Samtidigt upphör det monumentala om representationen bara minner om sig själv. "NN var här". Kanske är dessa märken de kvantitativt vanligaste med en grundläggande innebörd genom historien från bronsålderns målningar till hip-hop-kulturens tags, där det införstådda och exkluderande samspekar intrikat med den offentliga exponeringen.

Till dessa meningsdimensioner kommer möjligheten av att se monumenten, liksom alla kulturarv, som processer. Det ligger redan i de skilda innebörderna av intention, konvention och funktion som berördes ovan. Även om hela kedjan från intention över förverkligad gestaltning, reception av fenomenet och återbruk, eller kulturell översättning, av erfarenheten eller artefakten i nya sammanhang inte nödvändigtvis behöver studeras så är det nödvändigt att uppmärksamma var i kedjan analysen befinner sig.

Om vi helt kort återgår till Giordano Bruno är det uppenbart hur händelsen söker sin plats: bålet blir länken och statyn utvecklas till en minnesplats i kampen mellan påvemakt, stat och stad. Den internationella och folkliga mobiliseringen var väsentlig för projektets goodwill på 1880-talet medan motståndarna framhävde hur det var en klick frimurare bakom det hela. I motsvarande mån står också det extremt betydelsefulla rummet som väl valt eller impertinent, inte beroende på det minnes-

värda i händelsen, men beroende på den moraliska laddningen – var det rätt eller fel av kyrkan att bränna Bruno? Det är uppenbart att Bruno av bägge sidorna uppfattas som exempel på en vidare strid. Polariseringen kan sägas motsvara Augustinus världsbild i *Om Guds stad, De civitate Dei*: den som inte är på den goda sidan är på den onda – bara med omvända förtecken. Det publika tilltalet får sin egen logik över tid. Statyn kan inte helt ignoreras utan behöver omtolkas av både vetenskap, kyrka och folklig kritik även runt sekelskiftet 2000. Det fenomenet kan inte förstås helt genom analys av tillkomsthistoria och de konstvetenskapliga elementen i monumentet.

Spelet mellan de förebildliga och kritiska elementen i historiebruket som vi kan ana skapar en fortsatt dynamik. De kan till skillnad från i Friedrich Nietzsches terminologi bägge utvecklas i monumental form (Nietzsche 1998). Kanske kan man frestas att gå ett steg längre och hävda att kritiken, ångern och skulden har blivit en dominerande form av monumentalitet? Då behöver man bara blicka mot det av Berlusconi megalomaniskt återöppnandet av Vittorio Emmanuel monumentet för att göra halt i trendframskrivningarna (Hodne 2001). Många former finns samtidigt och processperspektivet skapar en besvärande komplexitet ur metodologisk synvinkel.

Metodisk repertoar

I grova drag kan vi se tre olikartade metodologier utvecklade inom forskningsfältet. Deras styrka ligger på olika plan.

Gestaltninganalysen kan genomföras på flera nivåer. En traditionell konstvetenskaplig analys urskiljer formelementen, deras ursprung och spel med varandra i formeringen av ett budskap. Det kan vidgas

till rummet, placeringen och i ett tredje och fjärde steg till den historiska och diskursiva kontexten. Nationsblivandet och nationalismen utgör ett typiskt exempel på de senare stegen.

Den biografiska metoden, följer med historisk metod ett monuments tillblivelse och ger en kronologiskt begriplig ordning där intentioner, resursmobilisering och intressekamp fungerar organiserande. Även om många av de ovan nämnda forskningsprogrammen studerat många monument så kan man ändå inte säga att de utvecklat en kvantitativ metodologi, utan i huvudsak pendlat mellan dessa bägge kvalitativa anslag.

Mindre vanligt i monumentstudier, men mer så i studier av jubileer och ritualer är att studera monumenten inte som grammatik eller statement utan som delar i en ritual eller fortlöpande *kommunikativ handling*. Invigningarna är ett exempel när detta har uppmärksammats. De många projekten kring Förintelsen likväl som högerextrema grupper återbruk av Karl XII statyer i Sverige och Berlusconi's grandiosa återöppnande av det nationella Vittorio Emmanuel monumentet i Rom är indikationer på förändrade kommunikativa strategier i det senmoderna samhället.

Det ligger nära till hands att se det som en önskvärd modell att både känna monumentets biografi, deras historiska och diskursiva tolkningskontext och den kommunikativa praktiken runt dem – men det är inte heller svårt att inse att de metodiska problemen inte bara handlar om forskningstid, utan också om framställningsform. Stora gemensamma kontexter för diskursiv tolkning hamnar lätt i konflikt med nyanserade analyser av mångbottnad kommunikation i praktiken, på samma sätt som det finns en inbyggd spänning mellan studier av grammatik och tal, struktur och aktör.

Jag ska nu redogöra för några mindre studier för att exemplifiera metodologierna och deras respektive företräden.

Ett monuments biografi

Begreppet biografi går här egentligen djupare än till monumentens resarhistoria. I själva verket är det möjligt att ha ett tredubbelt monumentperspektiv på Peter Wieselgrens (1800-1877) självbiografiska arbete, hans historievetenskapliga gärning, bägge som ett slags förarbeten till eftervärldens minnesarbete, där han blir till en nationell rese och senare folkrörelsernas föregångsman. Han har i svensk historia framför allt blivit ihågkommen som en föregångsgestalt för den tidiga moderata nykterhetsrörelsen, men under lång tid verkade han också som forskare och där har minnesteckningen varit mindre erkännansam. På en punkt har hans arbete fått en plats i kulturforskningens framstegsberättelse då begreppet folkminne lanseras redan 1824 och används sen i flera arbeten (Bringéus 1962).

Arbetet var frenetiskt och polyhistoriskt, från litteraturhistoria till fornstudier och etnologi. Det regionalhistoriska arbetet, *Ny Smålands beskrifning* (1844-47), kan förstås som ett i raden som hävdar den egna hembygdens primat i en nationell kontext. Tydligt framgår det i det ur trebandsverket utbrutna *Sydsckandiniens förstfödslov* som kom redan 1846. Det handlar om det svenska rikets födslovändor, där Peter Wieselgren anknyter till både Sven Nilssons arbete och den store E G Geijers åsikt att landet Nordanskogs i själva verket är av yngre märke än det Sydsckandiniens, vars kärna nu klarläggs bestå av Virdariket, händelsevis författarens hembygd med kärnområden i södra Småland, men i detta sammanhang utvid-

gas till allt land mellan norra Tyskland och Tiveden.

Denna hembygds centralitet befästs alltså monumentalt under 1840-talet. Under samma decennium författar den i akademiska strider sargade prosten sin självbiografi. Biografin är uttryckligen sammansatt för att inte låta fienderna forma bilden för eftervärlden, utan att själv lägga händelserna till rätta. I den digra och till 2004 otryckta biografin bäddar den förebådande framgångshistorien för nykterhetspredikanten och reformatorn in hotande nederlagsberättelser om en akademisk rättshaverist som aldrig fick vare sig sitt professorat eller sin biskopsstol, utan via kyrkoherdetjänster slutade sina dagar som domprost i Göteborg. Sönerna Sigfrid (1843-1910) och Harald (1835-1906) full-

följer emellertid faderns plan. Den förre ger till den stora Wieselgrensfesten 1900 ut en redigerad biografi över fadern och den senares arbetsplats, Kungliga biblioteket, pryds med en byst av fadern (Aronsson 2002, Wieselgren 2004).

Inget av monumenten till Peters ära är på estetiska meriter värt en konstvetenskaplig analys, men däremot visar en närmare analys av en kedja av monumentprojekt hur en föregångsman konstrueras och hur kampen om vem och vad han representerar utkämpas. Ännu under mellankrigstiden står han för ett kapital värt att ta strid för, även om det inte kan mäta sig med den kulmen för de nationella jubelfesterna som gestaltades år 1900. På 1930-talet utvecklas ännu en intensiv jubileums- och statyresarenergi i landet. För Wieselgrens del är den

2. Peter Wieselgren som byst utanför Kungliga biblioteket, rest 1910.

3. En lång och betydelseladdad kamp låg bakom placeringen av den numera närmast bortglömda Peter Wiselgrensstatyn från 1934 i Växjö.

nu mer regional än nationell. Födelseförsamlingen har redan tidigt minnesstenar vid järnvägsstationen och på födelsegården, men får nu en ny byst vid kyrkan. Samma år, 1934, inviger landshövdingen den mest omstridda statyn i helfigur i Växjö. De många turerna om placeringen – nära domkyrkan, i parken vid sjön, vid läroverket eller på vägen ut ur staden mot idrottsanläggningarna – speglar skilda anspråk på föregångsmannen.

Frikyrko- och nykterhetsfolket kräver en plats och en representation i festligheterna som visar att Wieselgren var småfolkets man. Ska stadens och etablissemangets suputer få vanhelga verket genom den institutionella makt man har i stad och stift? Är

det inte ungdomens kraft i läroverk, eller än hellre på väg till sunda idrotter som ska uppmuntras genom statyverket? Det bör framhållas att ingen av dem med historiskt fog kan få Wieselgren själv att utan knot passa det behov av förebild de har: den kunskapssökande polyhistorn saknade modern vetenskaplig stringens; hans tilltro till individuell dygd på kristlig grund, snarare än föreningsverksamhet eller kollektiva förbud, saknade djup resonans i 1930-talets folkrörelse.

Metoden att fördjupa sig i ett statyresande visar framför allt på det intentionella sammanhanget då senare tiders aktörer söker förstärka sina framtidshorisonter genom att foga in de förflutna storheterna i

4. I födelseförsamlingen Vislanda restes bysten 1934, några månader före residensstaden Växjö. Jubileum firades såväl 1900 som 2000, även om trakten inte längre präglas på något djupare sätt av nykterhetsrörelsen.

ett monumentalt erfarenhetsrum som pekar framåt mot olikartade och delvis konkurrerande maktambitioner. Samtidigt visar arbetet i all korthet hur i detta fall redan Wieselgren själv var upptagen av att bearbeta sin livshistoria till ett legitimerande och helst vinnande koncept för såväl sönerna som eftervärlden i bredare mening. Också innehållet i exempelvis det historiska författarskapet kan tolkas som en del i ”skrivandet” av en biografi över sig själv som skapar storhet och centralitet åt det egna livet. Det biografiska perspektivet expanderar här från ett fokus på enbart statyn till ett på liv och gärning och det visar sig att det går att se dem i ett meningsfullt sammanhang.

Två andra studier pekar på andra tänkbara metodologiska alternativ till det biografiska upplägget.³ Först – hur såg det tidiga 1900-talets nationella tolkningssammanhang ut? Sedan – hur ser det regionala monumentlandskapet ut i sin helhet? Alltså två olikartade kontextualiserande utvidgningar.

Organiserande händelser – rösträttsrörelser och unionsupplösningen

För att förstå betydelsen av föregångsgestalter av Wieselgrens typ kring sekelskiftet är det nödvändigt att se spänningarna kring sekelskiftet 1900, och de olika tänkbara framtidsscenarierna som trängdes med varandra. Mer generellt uttryckt gäller det att se statyresandet som en kommunikativ handling och senare att tolka dess förmåga att i rummet kommunicera mening.

Trots ett industriellt ekonomiskt genombrott som brukar förläggas till 1870-talet så kan man inte säga att framtiden såg ut att följa en otvetydigt fastlagd bana vid skiftet 1900. Synnerligen svajiga konjunkturen, en världsledande emigration, fattig-

dom och socialistisk agitation mångfaldigade behovet av lösningar. Jordbrukets modernisering drog till sig flera utopister liksom strävan efter individernas reformering med bildning, medborgaranda, fosterlandskärlek och skötsamhet. Socialistiska agitatorer turnerar över landet och fackföreningar organiserar än så länge instabila celler av motstånd mot den härskande ordningen. Till och med den en gång programmatiskt liberala staten var beredd att dra sitt strå till den gemensamma stacken genom att garantera lån till egna hem: en nykter husägare flyttar inte till Amerika och är inte ett så enkelt offer för socialismen. En känsla för fosterlandet måste förmedlas effektivare och i mer folkliga former. Selma Lagerlöfs *Nils Holgersson* flyger över landet och lär oss se dess landskap. Mitt i allt detta växer den norska, demokratiska nationalismen sig allt fastare kring en övertygelse om sin rätt att bilda egen stat, bryta sig ur unionen med Sverige (Edling 1996, Kylhammar 2004, Toler 1992).

Med något enstaka undantag är det den konservativa reaktionen som i detta ideologiska klimat behärskar den kapitalkrävande monumentmarknaden. Moder Svea var en tematik från 1600-talet som flitigt användes under det slutande 1800-talet. Sveamonumentet ”till minne af stupade svenske krigsmän” invigdes den 6 november 1904 på Artillerigården. En dramatiskt sorgklädd Svea lutar sig över en fallen karolin med brutet svärd.⁴

Skogsömonumentet invigs av kungligheter den 16 juli 1905 till minne av de trupper som skyddade Stockholms stad mot anfallande ryska trupper den 13 augusti 1719, Slaget vid Stäket. Det är alltså knappast något jämnt årtal som ligger bakom grosshandlare R. Franckes donation eller genomförandet. Den fornstora tapperheten och förbindelsen med striderna med

Ryssland talade sitt tysta språk. Unionen med Norge var en kompensation för den förlust av Finland man småningom kom att göra just i striderna med Ryssland.

Förlusternas delade offer har sina begränsningar som framåtsyftande symbolik, men fördelen att de sörjande svårligen kan anklagas för otillbörlig chauvinism. Segrarna har en annan potential. Den stora segerrika freden för svenskt vidkommande är freden i Roskilde 1658. Just 1905 föreslår Adelns diskussionsklubb i Svenska Dagbladet i ett upprop att Karl X Gustav bör hedras med en staty vid jubileet 1908. Den 100 man starka styrelsen för den år 1906 nybilade Karl X Gustaf-föreningen har representanter både från huvudstaden och resten av riket för att kunna företräda uppropets "Sveriges män och kvinnor". I ledningen för projektet är omiskännliga aktivister som förespråkade militär dådkraft som lösning på unionsfrågan. Placeringen framför Nordiska museet har en tids- och unionslogik, mer än den har sammanhang med samlingarna och den verksamhet som syftade till att gestalta och samla nordisk folkkultur. Än större var kontroverserna och kritiken då invigningen äntligen kom till stånd 1917.

Kritiken var dels konstnärlig, där det slentrianmässiga kritiserades skarpt av August Brunius, men också politisk där denna hyllning till den krigiske kungen som velat "göra Danmark till ett svenskt lydrike, är en taktlöshet, som inte ens rättfärdigas av Roskildefreden". En närmast hovsam kritik från Aftonbladets sida i ett Stockholm som dagen före invigningen skakats av arbetarkravaller och som plötsligt såg en revolution som en möjlighet eller hot.

1908, 250-årsdagen för freden vid Roskilde, är unionen historia och minnesarbetet kring segerfreden för stormaktsväl-

det når en höjdpunkt. Stockholmsinstitutionerna mobiliserar och själve Karl X lyfts ur sitt kor för att paradera i sin sarkofag under svenska fanor. På Skansen är det soldater i tidsenliga uniformer som paraderar och Nordiska museet bidrar med föremål från tiden, en utställning om kungen själv och Börjessons omstridda Karl X till häst. Kungen och hovet hade här inga svårigheter att delta, som tidigare varit fallet med monumentinvigningen i Lund 1883. Talen skrev in expansionen i doktrinen om "naturliga gränser". Socialdemokraterna var tveksamma till firandets proportioner av hänsyn till just broderfolken, men mer aktiva motdemonstrationer inskränkte sig till en skara ung-socialister under Hinke Bergegrens ledning i Malmö (Odén 1976).

Även innehållet i Nordiska museet genomgår en transformering åren runt 1905, några år efter skandinavisten Artur Hazelius död och under sonens föreståndarskap. Det nordiska anslaget var tydligt hos Hazelius, vilket när konkretionen närmade sig för det nya huset och dess utställningar, betydde en kamp om hur tingen skulle organiseras i utställningar och tablåer. Sonen förespråkade ett samlat nordiskt grepp där tingens nationella ursprung fick underordna sig och bli till instrument i en skandinavisk konsert. Oscar Montelius och den segrande linjen var istället att det verkliga sammanhanget var nationernas. Varje land borde bestå med sin typiska representation. Så kom tingen att hamna i berättelser om nationell särart istället för nordisk gemenskap i samma tid som den politiska unionen löstes upp. Den imposanta Gustav Vasa som möter besökaren uppmanar: "Warer Swenske"!⁵

Även Engelbrekt tillhör skaran av nationella personer som får statyer resta i huvudstaden åren kring unionsupplösning-

en. Bågspännaren på Kornhamnstorg skissades 1905 av Christian Eriksson, ursprungligen för Falun, men ogillades genom sin brist på heroism och det avvikande formspråket. Kritiska röster höjdes även då den senare restes i Stockholm, även om sockeln innehåller bilder av mer konventionell karaktär. Att formspråket var före sin tid visar kanske Ivar Lo-Johanssons uppskattning i romanen *Asfalt* där han med gillande noterar att ”en vanlig karl i vadmal som spänner sin båge att skydda sitt land mot fienden ... Fast den föreställer en armborstkrigare pekar den framåt i vår historia”. Vi kan väl tillägga att den var i takt med tidens nya härordning, den allmänna värnplikten, allmän rösträtt och

nationell mobilisering inför världskriget, eller för den som så önskade, mot de norska strävandena.

En mindre krigisk men ändå mobiliserande och kraftsamlande symbol för stormaktstiden är Axel Oxenstierna, en omisskännlig representant för den samlade staten och administrationens legitima makt. Skulpturen Axel Oxenstierna och historien var klar som modell av Sergel redan 1789, men gjuten i brons och invigd under stor nationell pompa och ståt blev den först Gustav Adolfsdagen 1906. Då ansluts den till konungens ryttarstaty genom gemensam ansträngning av grosshandlare och punschfabrikör Edvard Cederlund och kommunfullmäktige i Stockholm.

Intresset för de krigiskt orienterade karolinerna hade en absolut höjdpunkt åren kring unionsupplösningen. Den första Karl X statyn, som man först ville kopiera i Stockholm, hade rests i Malmö tio år tidigare. Den regionala självkänslan satte ömsesidigt stopp för den materiellt rationella kopieringslösningen. Trängseln på Karl X marknaden gjorde att bohusläningen A: F: Cavalli-Holmgren stod med sin staty över. Den var ursprungligen tänkt som ett minnesmärke i Kungsträdgården. Verket som föreställer Erik Dahlberg och Karl X donerades istället till Uddevalla stad 1912, med ett villkor som visar att idén om den folkliga förankringen genom insamling inte bara hade ett praktiskt materiellt syfte. Bygdens folk skulle genom symboliska bidrag visa sin delaktighet i projektet. I augusti 1915 kunde Gustav V inviga statyn där inskriptionen anger att Bohusläns folk tackar konungen för att han gjort dem svenske.

5. Unionsupplösningen låg bakom en aggressiv nationell monumentpolitik vid 1900-talets början. Uddevalla tackar det bohuslänska folket konungen för att de fick bli svenskar...

En karolinsk renässans visar sig både i litteraturen, statyresandet och i den historiska forskningens fokus på just denna epok i allmänhet och Karl XII i synnerhet med

nära hälften av alla historiska skrifter rörande regenterna från Vasa till Gustav III, framställda 1901-1920, inte mindre än 596 stycken. En hög publicering varje år når en påtaglig kulmen 1908-10, ett par år efter unionskrisen och tiden för Karolinska förbundets bildande. Det förefaller rimligt att se det som väl utnyttjade dagar för 250-årsjubileum för den vinnande freden mot Danmark i Roskilde och 200-årsjubileum för den bittra förlusten vid Poltava mot Ryssland. Försvarsfrågans dagsaktualitet och kraven på representationsreform spelar i ljuset både av en allmän nationalism, i Skandinavien ställd på sin spets både i Finlands relation till Ryssland och i de sedan 1895 spända relationerna mellan Sveriges och Norges statsbärande skikt (Torbacke 1983: 45ff).

I denna bedövande krigiska monumentskog pekar Wieselgren åt ett annat håll, närmast som ett undantag, som en kompromiss mellan det nationella och det skandinaviska, det individuellt karaktärsdande och kollektivt reformerande. Det blir inte utan resonans, jämför de än radikalare anspråken som de nordiska fredsrörelserna ställde med sitt fredsmonument i Charlottenberg 1914, men med det historiekulturella och monumentala sammanhanget blir det ändå till mer av en parentes än en samlad representation av en historiekultur. I den satt ännu vid sekelskiftet 1900 fortfarande Karl X tryggt i sin sadel.

Ett rumsligt sammanhang

Vi har nämnt en handfull monument i provinsen. Typiskt tänker man på huvudstäder och centrala torg som platser för statyresande. De rumsliga elementen i placeringen av Giordano Bruno i Rom är helt avgörande för dess laddning.

Om vi definierar monument som medvetet resta offentliga minnesmärken utförda i varaktigt material — hur många finns det egentligen? De stora europeiska undersökningarna har tagit sig an ett hundratal av ”de viktigaste” i varje land och behandlat dem i det närmaste biografiskt eller inom ett bestämt tematiskt perspektiv. Systematiska inventeringar är det ont om även om många städer har sina översikter över ”offentlig konst” (Johansson 2002). I Kronobergs län, Småland, med Växjö som residensstad, utfördes 2003 en inventering med hjälp av fornminnesregister, enkäter, litteratur och platsbesök som visade på ett mycket större antal monument än som tidigare uppmärksammats. Förmodligen är detsamma fallet på andra håll. Peter Wieselgrens fyra byster, stenar och statyer har på publik plats sällskap av ytterligare hela 364 resta monument (Aronsson & Johansson 2003).

De kategorier som dessa sorteras i söker urskilja vilka typer av händelser eller företeelser som stenarna avser att minna om vid det tillfälle de initieras. Den första kategorin påminner uppenbart om vår dödlighet, dess dramatik, livets sköra tråd, även om sensmoralen kan vara mångtydig. Detta är ett existentiellt grundackord som övriga minnemarken spelar mot. Därför blir den första kategorin den som minner över livets korthet, ond bråd död och lidande i det förgångna.

”Minnet över mig själv och mina närmaste” gäller minnesmärken där man redan under sin livstid, eller familjen direkt därefter, försökt säkra sig om evigheten, för egen del, för en älskad person – eller en hund. Runstenarna faller in i denna kategori, vilket också understryker att syftet inte behöver ses som enbart känslomässigt betingat. Det råder ingen tvekan om att runstenarnas markeringar ofta har en såväl arvsrättslig

6. På landsbygden finns det en rik tradition av minnesstenar som ofta handlar om att lyfta fram bygdens söner och döttrar och knyta dem till det egna rummet. Här en stod rest 1894 över den svenska etnologins fader Gunnar-Olof Hyltén Cavallius, Skatelövs socken, en grannförsamling till Wieselgrens. De bägge samlade och skapade dessutom omfattande lokalhistoriska traditioner.

som politisk markering som förpliktigar för de efterlevande, utöver den berättelse om dygd och död som förmedlas.

Det hade utifrån forskningsläget legat nära till hands att börja med de stenar som tydligt länkar till nationen. Genomgången visade emellertid att de uppträdde först mot slutet av 1700-talet och klingade av under 1900-talets andra hälft. De är en på sätt och vis mindre grundläggande och mer tidsbunden kategori än den första. Tillsammans med den fjärde och femte kategorin ger de nationellt anknutna monumenten ändå viktiga grunder för just det kollektiva minnet, de delade uppfattningarna eller i vart fall buden på vad som borde vara ett gemensamt arv av väsentliga personer och institutioner.

Redan under 1800-talet förekommer det ristningar i sten för att fästa arbetsinsatser i efterverkens minne, men verkligt monumentala former för detta kommer framför allt en bit in på 1800-talet. De rör sig från personorienterade hyllningar till mer kollektiva minnesmärken till arbetets och fabrikenas ära.

Några få stenar hör öppet till myternas landskap, det upplevelselandskap som

oftast målas ut på andra sätt, med hjälp av författare, film och guider och mindre med stenar.

Ett rätt stort antal är så kortfattade att vi inte riktigt vet vad de minner om: några bokstäver och siffror vanligen, men troligen handlar det oftast om ett minne över mig själv, min älskade eller en tidlös markering som nu ibland går under beteckningen ”klotter”. Mer genuint mångtydiga och svårplacerade minnesmärken är samlade i den sista kategorin. Sammantaget ser landskapets monumentkarta ut som i tabell 1.

Vilka minnesmärken är de första? De vikingatida runstenarnas minne över enskilda människors verk och släktskap är de första för oss läsbara. Deras betydelse som markörer av individens död och innebörden av det arv de lämnar efter sig bärs vidare av flera olika typer av stenar.

Ett av de tidigaste är kanske de mångtydiga och ofta ordlösa korsen och stenarna som bara är begripliga när de kopplas till de berättelser som omger dem. Berättelser om ond bråd död, där moralen inte skrivs på näsan och kanske främst är ett memento mori: när som helst kan döden slå till – också för dig. Betänk det på din fåfånga

Tabell 1. Resta minnestenar i Kronobergs län fördelade efter typ.

Tema på monumenten i Kronobergs län	<i>Antal</i>	<i>Andel</i>
Ond bråd död	41	11%
Minnet över mig själv och mina närmaste (varav 34 runstenar)	69	19%
Nationen i hembygden	34	9%
Bygdens söner och döttrar	60	16%
Våra institutioner, våra förfäder	64	17%
Arbetets monument	45	12%
Myternas stenar	7	2%
Kortformer	31	8%
Osäker tolkning	17	5%
	368	100%

vandring och strävan. Den död som ska övervinnas är inte den världsliga kroppens utan ordets. Det är berättelser om släktskap, föredömen, tragik och plikt som ibland klingar genom århundradena, ibland talar för döva öron. Även om runorna fortfarande förmår stava så försvinner sammanhangen för oss så att vi bara hör ett namn utan att förstå vad stenen vill säga oss och vilken slags kontemplation och handling den vill uppmana till.

Ficke kors är kanske efter runstenarna den äldsta platsen med senmedeltida monumenttradition även om korset byts ut över seklen. De många lämningar från pestepidemin 1711 med pestkyrkogårdar har ibland givit anledning till minnesstenar. I Älmeboda finns den första som vi med hygglig säkerhet kan anta är samtida med katastrofen och därmed äldst i länet.

Kungaminnesmärken är en annan tidig grupp som förekommer redan före 1800, särskilt en grupp som kan knytas till Gustav III och senare kungar. Här ser vi en intressant dynamik där den konungliga traditionen snabbt får allt folkligare efterföljare, vilka omvandlar samma formspråk till ett minnesmärke över den torpare som djärves resa och bekosta ett minnesmärke över konungars besök. En, och kanske den enda, närmast republikanska gesten får väl stenen till omvälvningen, "1809 års män", vid Braås herrgård anses vara.

Under 1800-talet är floran närmast komplett, men mest anslående är de många stenarna över dramatiska händelser, ett slags kvällstidningsrubriker över åsknedslag, tragiska olyckor och mord där kalla kårar, den kittlande spänningen bytts om med en ömsint tanke över förolyckade. Redan här kommer nödhjälpsarbetare i tanke om att det inte bara är fint folk som ska ha sin gärning ristad i sten. Bruksgrundarna kan väl räknas till den

senare gruppen, men en bit in på 1900-talet så är det svårare att resa monument över sig själv på samma sätt som nog kunde utveckla ett visst kulturellt kapital på 1800-talet, nödortfött dold som donator eller liknande. Det är nu vi får en övergångsform till den abstrakta konsten genom att det är arbetet som hyllas: fönsterglasblåsaren, men också institutioner som kyrkplattor, häradsting, regementsövningsplatser och liknande blir allt viktigare som en slags svar till både modernisering och nationell centralisering; vi har inte glömt vilka vi är och var vi kommer ifrån även om våra institutioner exproprierats.

Det betyder ingalunda att något faller ifrån. Egentligen kan vi idag finna exempel inom samtliga kategorier. Men förskjutningar mellan kategorierna äger rum. Idag är det mindre tryck på kungliga stenar och krigsmonument i patriotismens tjänst och mer efterfrågan på minnesmärken som samtidigt kan fungera som identifikation för bygdens folk – och vara något att visa upp för tillresande. Monument har alltid levt på uppmärksamhet och dött när de hamnar i skuggan. I en kultur och ekonomi som allt mer lever med upplevelser som högt uppskattade värden kan man nog tänka sig både fler monument och en snabbare reell omsättningstid för deras idealt eviga liv.

När man ser närmare på under vilka tider som flest minnesmärken reses ger det anledning att ifrågasätta en del i forskningen vedertagna sanningar. Överraskande många monument finns faktiskt redan före 1809. Det är under "historiens århundrade", 1800-talet, statyresandets epok, som vi faktiskt har det *minsta* antalet monument under 1800- och 1900-talen. Flest reses det i våra dagar och under mellankrigstiden. Det är måhända ett dåligt omen att det tycks vara under osäkra konjunkturen som

viljan att säkra minnet i sten är som mest framträdande. Samtidigt passar det bättre teorin om att historiebruket blir mer intensivt omprövande i tider av osäker framtid. Det är då kampen om hur det förflutna ska se ut är mer öppen och förslagen på hur det förflutna ska organiseras fler – just för att framtidsmöjligheterna som de ska peka på framstår som fler. Under epoker då traditionens öde är benhårt eller framsteget tycks gå som på räls verkar det finnas mindre anledning att blanda sig i historiens gång aktivt (Aronsson 2000).

Den nationella appellen verkar starkast under mellankrigstiden och inte under det som brukar ses som nationalismens århundrade, 1800-talet, samtidigt som den individuella smärtan är mer framträdande i 1800-talet än individualismens 1900-tal. Jämfört med det europeiska minneslandskapet, inklusive Sveriges nordiska grannländer, är en konsekvens av frånvaron av stora krig under 1900-talet och ett markant tabubelagd och snabbt avdramatiserad unionsupplösning med Norge att Sverige saknar manifestationer av den ödesgemenskap som de stora nationella offren av liv givit de flesta andra nationer. Kring sekelskiftet 1900 förekom referenserna, men bearbetade då stormaktstidens krig ibland i skandinavistisk och ibland revanschistisk anda. Men det var en avlägsen historia som mobiliserades, inte en allvarlig och politiskt potent uppmaning att låta blod flyta igen. Denna på många sätt lyckosamma historiska realitet ger helt andra förutsättningar för minneslandskapet än på kontinenten där varje samhälle pryds av krigsminnen till Första och Andra världskrigets offer, eller USA där man i Washington i The Mall hyllar offren i några av de stora krig nationen utkämpat (Fur 2000, Eriksen 1995, Adriansen 2003b).

De mest uppmärksammade lokala projekt som Wieselgrensprojekten i Vislanda

och Växjö 1934 speglar sig mot är i närheten knutna till en slags lokalism som inte alltför entydigt ska skrivas in i nationalismens tolkningsmall. 59 monument räknar vi totalt mellan krigen. De visar just den omnämnda bredden: dramatiska dödsfall, hemvändande emigranter, högreståndsfamiljer, åkerhöjningar, inte mindre än sex stora vägarbeten som arbetslöshetsunderstöd, gamla kyrkogårdar, föreningar, en nedlagd häradsrätt och byns äldre släktled. Bland de mer igenkännligt monumentala kan vi räkna skalden Esaias Tegnér (biskop i Växjö) 1930 och målaren Per Hörberg 1930 i Virestad. Efter Wieselgren avtackas en brobyggare 1936 på Cirkön i sjön Åsnen, bondeståndets talman Jon Bengtson i Ströby, sångerskan Kristina Nilsson i Ljungby, gymnastikens fader Per Henrik Ling i Södra Ljunga samt Einar Nauman, limnologins grundare i Aneboda. Under kriget kommer åter en Kristina Nilsson, berömd sångerska, upp som en av mycket få namnkunniga kvinnor, samt ovanligtvis en politiker, Per Gustafsson, ledamot i första kammaren för bondeförbundet. Vi ser hur kulturpersonligheterna monteras upp i en offentlighet som ingalunda enbart består av städerna. Att både landsbygd och stad slåss om minnet har en parallell i Kristina Nilsson som föräras med ett antal minnesmärken som markerar var hon borde höra mest hemma, i såväl landsbygd, stad som köping.

De mer nationella anslagen spelar motsägelsefullt ännu 1925 då freden i Knäred minnesfästs av Hallands museum, men på andra sidan länsgränsen och med en inskription som antyder ockupation på baksidan och kungligt traktatskrivande på framsidan. Den grandiosa Bländastenen i Blådinge från 1892 skulle kunna ses som ett uttryck för en regional separatism inom landet. Snarare är den ett uttryck för en

lokal fosterländsk och arkaiskt formulerad antivänstermarkering. Inristningen *Värendes söner hägne fosterbygden*, 18 29/11 92 vilar nämligen under Oskar II:s krönte namnschiffer i uthuggen vapensköld. Temat knutet till debatten kring försvarsfrågorna (beslut om utvidgad värnplikt 1892 förebådar det slopade indelningsverket 1901) och demokratisering, där Värend i det längsta undviker att delta i de liberala uppropen och mötena för en representationsreform. Istället svär man konungen en förnyad trohetsed i en besvärjelse av tidens upplösningstendenser av de traditionella värde-mönstren.

Den andra stora minnesstenen i Blädinge minner om en strid under Kalmarkriget. I januari 1612 skedde det sista danska anfallet på Värend. Ett stort antal gårdar brändes och många människor dog. Det fanns emellertid i början av 1900-talet ingen levande tradition, varken skriftlig eller muntlig om striderna. En sådan uppstod först då P G Vejde 1924 fann listor på de stupade i Kammararkivet. Vejde är en i en lång serie av hängivna hembygdsforskare som bygger en bild av Värendes historia, men här fanns inte mycket till folklig tradition att bygga på. Den 6 december 1937 noteras i Nya Växiöbladet under rubriken ”En nedgjord bondehär får minnesmärke. Minnessten över slaget vid Blädinge 1612 avtäckt. Säregen högtidlighet på söndagen”. Forskningsintresset medspelar i tradition för att lyfta fram en av många händelser och göra den till ett monument, ett slagfält, även om det mest verkar ha varit ett slaktfält för överrumplade smålänningar.

De konungliga trohetsbetygelserna är inte de enda som växer fram vid denna tid. Vid precis samma tid och kanske som en motpart i denna dialog – eller latent klasskamp – arbetarrörelsens byster. Ett av de viktigare originalen i marmor skulptera-

des 1920 av Adolf Jonsson till Hjalmar Brantings (1860-1925) 60-årsdag 1920. Ett undantag från regeln att statyer reses över döda personer – Branting var synnerligen levande som statsminister för den första socialdemokratiska regeringen och året därpå mottagare av Nobels fredspris. Sannolikt är det avgjutningar av denna som i stor mängd nått landets folkparker.

Efter denna sista uppladdning under mellankrigstiden går monumentresandet över i begreppet och politikområdet ”konstnärlig utsmyckning” och samtalet om nationell identitet är inte längre det centrala. Den abstrakta konsten kommer allt starkare och välfärdsstatens legitimitet vilar uteslutande på ett kontrakt om ökad välfärd för medborgarna, inte på en relation av ömsesidig trohet och plikt som kunde uttryckas i monumentala former. Statyresandet upphör inte, men bygger inte längre nationen.

När minnesmärkena över Peter Wieselgren sätts in i detta rumsliga sammanhang framträder åter en delvis annorlunda bild. De blir några nedslag inte i en nationell skog av aggressiva minnesmärken utan i ett provinsialt nätverk av mångtydiga symboler som uttrycker stolthet över bygdens son, oro över tidernas förändring både lokalt och internationellt. De många minnesmärkena över kulturpersonligheter bygger en landsbygdens parnass som naturligtvis spelar med och söker orkestrera den nationella offentligheten. Särskilt märkbart är detta kring sekelskiftet 1900, men här finns en kontinuitet fram över mellankrigstiden. Oron över möjligheterna av oberäkneligt våld på individuellt och kollektivt plan mobiliserar till försvarsvilja där bygden som begrepp står minst lika starkt som fosterlandet. Stolthet, minnesgemenskap, dödens övervinnande, den egna platsens betydelse tvinnas samman runt Peter

Wieselgren för att möta föränderligheterna både kring 1900 och under mellankrigstiden. Men han är ingalunda ett ensamt inslag i den minnenas varp som den offentliga minneskulturen väver.

Avslutning

Som svar på de inledande teserna har uppsatsen visat att nationella aspekter är närvarande, men inte uttömmar eller dominerar meningen ens med uttalat nationella monument. Monumentprocessens analys-situation behöver i varje framställning klargöras (intention, gestaltning, reception, återbruk). Det finns stora metodiska svårigheter att vara heltäckande. Det blir ofta en avvägning mellan viljan att följa en process av monumentbruk och kunna undersöka relevanta, mångsidiga och komplexa tolkningssammanhang.

Både exemplet med Giordano Bruno på Campo dei Fiori och den mer sammansatta, men fortfarande fragmentariska analysen av Peter Wieselgrens monumentala historia visar på en rad möjligheter att utveckla studiet av monumentens roll i historiekulturen. Deras uppenbara ambition att med sin definitiva gestaltning uttryckt i sten vara ett stadigt och entydigt uttryck sätts i gungning av samtidens strider, eftervärldens historiebruk och ofta påtagliga glömska. Att fånga denna dynamik kräver metodologisk mångsidighet men belönar genom perspektivförskjutningar som förvandlar stenstoden till fönster mot historiekulturens olika rum.

När vi går framåt i tid blir historiekulturen mer svårtolkad, möjligen beroende på en ökande mångfald, men i vart fall för att den metodiska repertoaren blir så mycket större. På motsvarande sätt som en nationell tematik levererat en ramberättelse att spegla en mångfald av olikartade monu-

mentprojekt i äldre tid, bidrar idag medierade bilder, film, med starka tolkningssammanhang. Synpunkten är ägnad att nyanse- ra det dramatiserade epokskiftet mellan ett nationellt, modernt och ett post-modernt bruk av monumenten, så att säga i bägge ändarna. De många bottenarna i monumentbruket redan under den nationella epoken har framhållits. Men vi bör också uppmärksamma förekomsten av starka gemensamma berättelser också i en föreskrivet post-modern epok. Självklart ser de inte exakt likadana ut, och är mer beroende av media och populärkultur.

Noter

1. <http://www.katolsk.no/nyheter/2000/02/n000205b.htm>. 2004-06-12. Jfr Giordano Bruno i Nationalencyklopedins nätupplaga.
2. Den fortfarande mest allsidiga och infallsrika studien i Sverige står Allan Ellenius för. Ellenius, 1971. De arbeten jag själv gjort och deltagit i, vilka här återbrukas, är Aronsson & Johansson, 2003; Aronsson, 2004b; Aronsson, 2004c; Aronsson, 2004a.
3. Jag förbigår då här det biografiskt komparativa i snävare mening som utvecklats i Aronsson, 2004e.
4. Dessa reflektioner förs vidare i en analys av unionsupplösningen i Aronsson, 2004a. Fullständiga referenser i Aronsson, 2004d och Aronsson, 2004b. Järbe, 1997, s. 316, 324. När inget annat sägs är uppgifterna om Stockholmsmonumenten från Järbe.
5. Magdalena Hillström, pågående avhandlingsarbete, Tema Q, Linköpings universitet. Se även Bohman, 1997 och Hammarlund-Larsson, 2004

Literatur

- Adriansen, Inge 2003a. *Nationale symboler i Det danske rige 1830-2000. Bind I, Fra fyrstestat til nationalstater*. Museum Tusulanum: København.
- Adriansen, Inge 2003b. *Nationale symboler i Det danske rige 1830-2000. Bind II, Fra undersætter til nation*. Museum Tusulanum: København.
- Aronsson, Peter 2000. Historiekultur i

- förändring, *Makten över minnet. Historiekultur i förändring*. Peter Aronsson, (red.), Studentlitteratur: Lund.
- Aronsson, Peter 2002. Virdarikets minnen, *Phénoménen Peter Wieselgren. Småläningen som blev historiker, biograf, präst och nykterhetsreformator i 1800-tal-ets Sverige*. Lars Aldén, Peter Aronsson & Lennart Johansson, (red.), Växjö.
- Aronsson, Peter 2004a. 1905. *Unions-upplösning att glömma eller stoltsera med? Norsk-svenske relasjoner i 200 år. Øystein Sørensen & Torbjørn Nilsson* (red.) Aschehoug: Oslo.
- Aronsson, Peter 2004b. Att minnas våld, *Våldets gränser*. Marie Lindstedt Cronberg & Eva Österberg, (red.), Historiska media: Lund.
- Aronsson, Peter 2004c. Den osedda filmen - kulturarv och visualiseringsprocesser, *Det förflutna som film och vice versa*. Pelle Snickars & Cecilia Trenter, (red.), Aronsson, Peter 2004d. *Historiebruk - att använda det förflutna (under utg.)*. Studentlitteratur: Lund.
- Aronsson, Peter 2004e. Historiens närvaro, *Memoria*, 19, 1-16.
- Aronsson, Peter & Lennart Johansson, (red.) 2003. *Ett landskap minns sitt förflutna. Monument och minnesmärken i Varend och Sunnerbo*. Kronobergs läns hembygdförbund: Växjö.
- Berger, Stefan 2003. *The search for normality. National identity and historical consciousness in Germany since 1800*. Berghahn Books: Providence ; Oxford.
- Berggren, Lars 1991. *Giordano Bruno på Campo dei Fiori : ett monumentprojekt i Rom 1876-1889*. Artifex distributör: Lund.
- Bohman, Stefan 1997. *Historia, museer och nationalism*. Carlsson: Stockholm.
- Bringéus, Nils-Arvid 1962. Peter Wieselgren och folkminnena, *RIG*, 45, 1-24.
- Edling, Nils 1996. *Det fosterländska hemmet : egnahemspolitik, småbruk och hemideologi kring sekelskiftet 1900*. Carlsson: Stockholm.
- Edquist, Samuel 2004. Den lokalpatriotiska nationalismen. Identitetsskapande i uppländska bruk av historien, *En helt annan historia : tolv historiografiska uppsatser*. Samuel Edquist, (red.), Historiska institutionen Univ. : Swedish Science Press distributör: Uppsala.
- Ellenius, Allan 1971. *Den offentliga konsten och ideologierna : studier över verk från 1800- och 1900-talen*. Almqvist & Wiksell: Stockholm.
- Eriksen, Anne 1995. *Det var noe annet under krigen : 2. verdenskrig i norsk kollektivtradisjon*. Pax: Oslo.
- François, Etienne & Hagen Schulze, (Hrsg.) 2001. *Deutsche Erinnerungsorte*. Beck: München.
- Fur, Gunlög 2000. Monument, minnen och maskerader – eller vem tillhör historien, *Makten över minnet. Historiekultur i förändring*. Peter Aronsson, (red.), Studentlitteratur: Lund.
- Gillis, John R., (ed.) 1994. *Commemorations: the politics of national identity*. Princeton University Press: Princeton, N.J.
- Hammarlund-Larsson, Cecilia 2004. ”I denna tid af slapp nationalkänsla”. Om Artur Hazelius, vetenskapen och nationen, *Samhällsideal och framtidsbilder : perspektiv på Nordiska museets dokumentation och forskning*. Cecilia Hammarlund-Larsson, Bo G. Nilsson & Eva Silvé, Carlsson i samarbete med Nordiska museet: Stockholm.
- Hamrin, Örjan 1984. *Kampen om Engelbrekt : en 40-årig konststrid i Falun*. Dalarnas mus.: Falun.
- Hettne, Björn, Sverker Sörlin & Uffe

- Østergård 1998. *Den globala nationalismen: nationalstatens historia och framtid*. SNS (Studieförb. Näringsliv och samhälle): Stockholm.
- Hodne, Bjarne 2001. Roma og det offentlige rom. Et eksempel på politisk pedagogikk, *Norveg*.
- Jensen, Bernard Eric , Carsten Tage Nielsen & Torben Weinreich 1996. *Erindrings og glemslens politik*. Roskilde Universitetsforlag.
- Johansson, Niklas 2000. *Att minnas i en blomsterkonungs hembygd- en studie av makten bakom Råshults Linnémonument*. Magisteruppsats i historia vid Växjö universitet.
- Johansson, Sven-Åke 2002. *Skulpturer i Sverige : en häpnadsväckande resa i våra kommuner*. Ordalaget: Bromma.
- Johnston, William M. 1991. *Celebrations: the cult of anniversaries in Europe and the United States today*. Transaction Publishers: New Brunswick, N.J.
- Järbe, Bengt 1997. *Stockholms statyer*. Byggförl./Kultur: Stockholm.
- Kylhammar, Martin 2004. *Den tidlöse modernisten : en essäbok*. Carlsson: Stockholm.
- Nietzsche, Friedrich 1998. *Om historiens nytta och skada. En otidsenlig betraktelse*. Rabén Prisma: Stockholm.
- Nora, Pierre & Lawrence D. Kritzman, (ed.) 1996. *Realms of memory: rethinking the French past*. Columbia University Press: New York.
- Odén, Birgitta 1976. Ärestoder och minnesfester i Skåne, *Ale*, 25-43.
- Selling, Jan 2004. *Ur det förflutnas skuggor. Historiediskurs och nationalism i Tyskland 1990-2000*. Brutus Östlings Bokförlag Symposion: Sockholm/ Stehag.
- Toler, John 1992. *Per Jönson Rösiö : "the agrarian prophet" : a charismatic leader's attempt to rejuvenate small agriculture and create a commitment to a cultural revolt against industrialism in Sweden, 1888-1928*. Almqvist & Wiksell International: Stockholm.
- Torbacke, Jarl 1983. "Försvaret främst" : tre studier till belysning av borggårdskrisens problematik. Almqvist & Wiksell international: Stockholm.
- Wieselgren, Peter 1844-1847. *Ny Smålands beskrifning inskränkt till Wexjö stift, del I-III*. Wexjö.
- Wieselgren, Peter 2004. *Ur min lefnad. Berättelser för mina barn. Skrifna 1847-48. Redigerad och utgiven av Christer Knutsson*. Växjö historiska förening: Växjö.
- Östling, Johan 2004. Historie- och minneskultur i det återförenade Tyskland, *Historisk tidskrift*, 124.

Medarbeidere i dette nummeret

Arne Bugge Amundsen, f. 1955. Professor, Universitetet i Oslo.

Adr.: Institutt for kulturstudier og orientalske språk, Universitetet i Oslo,
Pb. 1010 Blindern, 0315 Oslo.

E-post: a.b.amundsen@ikos.uio.no

Peter Aronsson, f. 1959. Professor i kulturarv og historiebruk, Tema Q, Kultur och Samhälle, Linköpings universitet.

Adr.: Laxholmen, Campus Norrköping, Linköpings universitet, 601 74 Norrköping, Sverige.

E-post: petar@isak.liu.se

Anne Eriksen, f. 1958. Professor i kulturhistorie, Universitetet i Oslo.

Adr.: Institutt for kulturstudier og orientalske språk, Universitetet i Oslo,
Pb. 1010 Blindern, 0315 Oslo.

E-post: anne.eriksen@ikos.uio.no

Anne-Sofie Hjemdahl, f. 1970. Etnolog. Prosjektmedarbeider i Norsk Folkemuseums Ibsensatning for 2006.

Adr.: Fagerlia 41, 3011 Drammen.

E-post: anne.sofie.hjemdal@norskfolkemuseum.no

Bjarne Hodne, f. 1943. Professor i kulturhistorie, Universitetet i Oslo.

Adr.: Institutt for kulturstudier og orientalske språk, Universitetet i Oslo,
Pb. 1010 Blindern, 0315 Oslo.

E-post: bjarne.hodne@ikos.uio.no

John Ødemark, f. 1966. Stipendiat i kulturhistorie, Universitetet i Oslo.

Adr.: Institutt for kulturstudier og orientalske språk, Universitetet i Oslo,
Pb. 1010 Blindern, 0315 Oslo.

E-post: john.odemark@ikos.uio.no